

Janusz Myszczyzyn

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny

EKONOMICZNE PRZESŁANKI PROWADZENIA POLITYKI WOLNEGO HANDLU W WARUNKACH WCZESNEGO ROZWOJU GOSPODARCZEGO

Streszczenie: W XIX wieku, w wyniku implementacji dorobku przewrotu technicznego i kolejnych fal industrializacji, rozwoju kapitalizmu i myśli naukowej, polityka gospodarcza wielu państw uległa zasadniczym zmianom. W pierwszej połowie wieku dominował protekcjonizm, w połowie stulecia popularna była polityka wolnego handlu, w latach 70. powróciła polityka neoprotekcjonizmu. Autor przedstawia ekonomiczne podstawy idei wolnego handlu i rozwój myśli ekonomicznej oraz analizuje wpływ wymiany międzynarodowej na wzrost i rozwój gospodarczy państw kapitalistycznych i tworzenie fundamentów gospodarki światowej. Jednocześnie, wykorzystując liczne dane statystyczne i dorobek ekonomistów, próbuje wyjaśnić, jakie korzyści i koszty wynikają z wolnej wymiany handlowej, oraz rozważyć ekonomiczne argumenty przemawiające za polityką protekcjonistyczną.

Słowa kluczowe: wolna wymiana handlowa, stawki celne, protekcjonizm, liberalizm, rozwój gospodarczy.

1. Wstęp

Zagadnienia liberalizmu i protekcjonizmu w wymianie międzynarodowej budziły i nadal budzą wiele kontrowersji, gdyż – jak zauważają J. Stiglitz i A. Charlton – zasady i regulacje dotyczące handlu międzynarodowego określają wpływ na warunki życia na całej planecie, determinując rozwój gospodarczy wszystkich krajów¹.

Celem niniejszego artykułu jest – obok przedstawienia ekonomicznych podstaw idei wolnego handlu – analiza rozwoju myśli ekonomicznej oraz badanie wpływu wymiany międzynarodowej na wczesny wzrost i rozwój gospodarczy państw kapitalistycznych. Założono następującą hipotezę badawczą: handel międzynarodowy odegrał zasadniczą rolę w kształtowaniu wysokich stóp wzrostu produktu krajowego krajów rozwiniętych, umożliwiając wysoki poziom wydajności na osobę i kształtowanie fundamentów gospodarki światowej. Liberalizacja wymiany handlowej prowadziła z kolei do wzrostu obrotów handlowych i zmian w strukturze produkcji, łącznie ze zmianami w układzie korzyści komparatywnych.

¹ Por. J. Stiglitz, A. Charlton, *Fair Trade: Agenda für einen gerechten Welthandel*, Murmann Verlag, Hamburg 2006, s. 7.

2. Rozwój nowoczesnej teorii handlu

Na początku XIX wieku strumień handlu międzynarodowego tamowany był m.in. przez prowadzoną politykę protekcjonistyczną i wysokie koszty transportu, czyniące wymianę międzynarodową mało opłacalną. Obydwie przeszkody w XIX wieku zostały pokonane.

Ważnym elementem mającym wpływ na ukształtowanie zasad i korzyści płynących z wymiany międzynarodowej, obok kolejnych fal industrializacji, był naukowy dorobek ekonomistów klasycznych, z Adamem Smithem i Davidem Ricardo na czele.

Idea wolnego handlu pojawiła się po raz pierwszy w 1776 r. w dziele Smitha *Bogactwo narodów*². Krytykując jedno z założeń polityki merkantylistycznej – doktrynę dodatniego bilansu handlowego, Smith wskazał, że eliminacja barier handlowych pozwala na specjalizację w tych gałęziach produkcji, dla których w danym kraju występują najkorzystniejsze warunki. Szkocki ekonomista dostrzegł ponadto korzyści, które można osiągnąć dzięki podziałowi pracy. Podstawą teorii była analiza różnic w bezwzględnych (absolutnych) kosztach produkcji danego dobra. Przewaga absolutna oznaczała zdolność do wyprodukowania przez dany kraj większej ilości dóbr z posiadanych zasobów wytwórczych w porównaniu z krajem konkurenta.

Sytuacja kraju, który nie ma przewagi absolutnej w produkcji żadnego dobra, zainspirowała kolejnego klasyka ekonomii, D. Ricardo do badań kosztów względnych – komparatywnych. W dziele *Zasady ekonomii politycznej i opodatkowania*³ z 1817 r. zakładał, że Portugalia ma bezwzględną przewagę nad Anglią zarówno w produkcji tkanin, jak i wina. Wykazał, że w przypadku Portugalii względny koszt produkcji wina jest niższy, Portugalia powinna się więc specjalizować w produkcji wina i importować tkaniny z Anglii. Krajowe relacje kosztów w obu analizowanych państwach wyznaczają granice wzajemnej opłacalności handlu, zakładając, że każdy kraj specjalizuje się w produkcji dobra, którego koszt komparatywny jest najniższy. Zasada kosztów komparatywnych Ricardo pozwala na określenie granic, w jakich wymiana międzynarodowa jest korzystna dla wszystkich partnerów⁴.

Ekonomiści nurtu neoklasycznego (E. Heckscher, B. Ohlin) szukają źródeł kosztów komparatywnych w różnicach cen czynników produkcji (płace, renty, procenty). Stworzona przez nich teoria obfitości zasobów (model 2x2) zakłada, że kraje produkują dwa dobra i, obok pracy, używają drugiego czynnika produkcji – kapitału lub ziemi⁵. Głównym wnioskiem jest stwierdzenie, że kraje powinny eksportować te do-

² A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, PWN, Warszawa 2008.

³ D. Ricardo, *Zasady ekonomii politycznej i opodatkowania*, PWN, Warszawa 1957.

⁴ R. Cameron, L. Neal, *Historia gospodarcza świata. Od neolitu do czasów najnowszych*, Książka i Wiedza, Warszawa 2004, s. 313.

⁵ E. Heckscher, *The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income*, „*Ekonomisk Tidskrift*” 1919, vol. 21, s. 497-512; B. Ohlin, *Interregional and International Trade*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1933.

bra, do których produkcji zużywa się czynnika obfitszego w danym kraju, a importować te, których produkcja wymaga zastosowania czynnika mniej obfitego. Rozwinięcie teorii Heckschera–Ohlina zaowocowało rozbudową teorii neoczynnikowych, w których analizuje się większą liczbę czynników produkcji. Znane są także teorie luki technologicznej, cyklu życia produktu, korzyści skali, teorie popytowo-podażowe, zakładające, że głównymi korzyściami wymiany międzynarodowej jest lepsze zaspokojenie potrzeb, zarówno konsumentów, jak i inwestorów⁶.

W XIX wieku sformułowano, a w XX wieku rozwinięto również wiele poglądów sprzecznych z ideą wolnej wymiany handlowej, sugerujących, że istnieją przyczyny ekonomiczne, społeczne, polityczne, uzasadniające stosowanie środków protekcji, a przykładem jest *infant industry*.

3. Ewolucja zasad wymiany handlowej na przykładzie Anglii

W XIX wieku światowa, w tym głównie europejska polityka gospodarcza ulegała znacznym przeobrażeniom. W pierwszych latach XIX wieku na kontynencie europejskim jedynie Francja stanowiła jednolity obszar celny (od 1790 r.), poza nią poszczególne części krajów europejskich miały własne, odrębne ustawy, cła, akcyzy, co skutecznie ograniczało wymianę handlową i integrację gospodarczą.

Argumenty Smitha i Ricardo dotyczące wolnego handlu mogły zostać wcielone w życie nawet w krajach gospodarczo rozwiniętych (jak Anglia) tylko wówczas, gdy wpływowe grupy społeczne dostrzegły w tym własny interes.

W Anglii, mimo zniesienia w 1814 r. ostatnich pozostałości ustawodawstwa cehowego, do systemu cel ochronnych dotyczących wyrobów przemysłowych dołączono protekcjonizm agrarny (*corn-laws*)⁷. Anglia stosowała najwyższe cła na import dóbr przetworzonych w Europie – średni poziom cel wynosił ok. 50%. W tym czasie średnie cła wynosiły: w USA 35-45%, Danii 25-35%, Prusach 8-12%, Holandii i Belgii 6-8%⁸.

Kraj „ojców ekonomii” był przykładem stopniowego i selektywnego liberalizowania wymiany handlowej, zgodne z koncepcją *infant-industry*⁹. Zbyt długie utrzymywanie cel doprowadziło do tego, że dopiero ok. połowy XIX wieku niektóre branże przemysłowe dojrzały do podjęcia konkurencji na rynkach krajowym i międzynarodowym.

W 1846 r., w obliczu klęski nieurodzaju i śmierci głodowej wielu obywateli, zmieniono „ustawy zbożowe”. W 1849 r. wydano trzy nowe akty nawigacyjne, które

⁶ P. T. Wahl, S. Flejterski, *Ekonomia globalna. Synteza*, Difin, Warszawa 2003, s. 170-172.

⁷ J. Kulischer, *Powszechna historia gospodarcza średniowiecza i czasów nowożytnych*, t. II, Książka i Wiedza, Warszawa 1961, s. 429, 493.

⁸ P. Bairoch, *Economics and World History – Myths and Paradoxes*, Wheateaf, Brighton 1993, s. 40.

⁹ Argumenty na rzecz *infant-industry* zainicjował A. Hamilton w 1791 r.; zob. S. Mckee, *Papers on Public Credit, Commerce and Finance*, Columbia University Press, New York 1934, s. 178-276.

liberalizowały handel pomiędzy Anglią a koloniami oraz krajami europejskimi. Jak dowodził współczesny badacz historii gospodarczej A. Maddison, brytyjska polityka wolnego handlu i gotowość do importu znacznej części żywności miała pozytywny wpływ na gospodarkę światową¹⁰. Z drugiej strony, polityka liberalizacji i swobodnego importu żywności głównie z USA doprowadziła do wysokiego bezrobocia, pauperyzacji wśród angielskiej ludności wiejskiej i konieczności powszechnej migracji do miast¹¹.

Liberalizacja wymiany handlowej była w efekcie ważnym czynnikiem tworzenia potęgi gospodarczej Anglii – jak szacuje S. Kuznets, stopa wzrostu dochodu narodowego brutto w ujęciu dziesięcioletnim (lata 1801-1851) wyniosła 28,4% (tab. 1)¹².

Tabela 1. Wielka Brytania: stopy wzrostu, produkt ogółem, ludność, produkt *per capita*

Okres (lata)	Stopa wzrostu		
	Dochód narodowy	Ludność	Produkt <i>per capita</i>
55 lat (1801/11-1851/61/71)	28,4	13,9	12,7
62,5 lat (1855-64 do 1920-24)	23,0	10,7	11,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie: S. Kuznets, wyd. cyt., s. 24.

W kolejnych dekadach XIX wieku podejmowano wiele działań w sferze wolnego handlu, łącznie z gruntowną reformą angielskiej taryfy celnej przeprowadzoną w latach 40. przez Roberta Peela (1788-1850) oraz reformą Williama Gladstone'a (1809-1898), które zlikwidowały ostatnie pozostałości systemu ceł ochronnych. Po 1860 r. w Anglii obowiązywały już tylko nieliczne cła importowe, które miały przysporzyć dochodów państwu (tab. 2).

Procesowi wolnej wymiany handlowej sprzyjały bardzo stabilne warunki wymiany walut, które obowiązywały w systemie tzw. waluty złotej.

4. Rozwój wymiany handlowej w wybranych krajach europejskich

Na zachodzie Europy politykę liberalną stosowano w początkach XIX wieku (choć mało konsekwentnie) w odniesieniu do własnej (wewnętrznej) gospodarki. W kontaktach z zagranicą ciągle obowiązywały wysokie cła. Dopiero kolejne etapy industrializacji, wzrost zapotrzebowania na surowce, materiały budowlane, maszyny, klęski nieurodzaju sprawiały, że w społeczeństwach rosło znaczenie grup opowiadających się za obniżką ceł i prowadzeniem liberalnej polityki handlowej.

¹⁰ A. Maddison, *The World Economy: a Millennial Perspective*, OECD Publishing, 2006, s. 23.

¹¹ P. Weibel, *Free Trade ist nicht Fair Trade*, [w:] Ch. Eigner, P. Weibel, *Un/fair trade: die Kunst der Gerechtigkeit*, Springer, Wien – New York 2008, s. 15-16.

¹² S. Kuznets, *Wzrost gospodarczy narodów. Produkt, struktura*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1976, s. 24.

Tabela 2. Poziom stawek celnych dla wybranych grup towarowych w wybranych krajach europejskich i USA w latach 1857-1873 (w % wartości importu)

Rok/Państwo	1857	1859	1861	1863	1865	1867	1869	1871	1873
Surówka żelaza									
Wielka Brytania	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Francja	19,1	19,2	17,6	18,7	8,9	13,1	0,7	9,5	5,2
Niemcy*	23,1	30,4	32,3	26,9	21,9	24,5	14,9	6,9	4,0
Belgia	18,2	10,0	5,6	9,8	6,7	5,4	4,6	4,7	3,2
Holandia	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Austro-Węgry	15,0	15,5	15,4	15,6	16,2	16,1	10,0	10,0	10,0
USA	27,4	24,0	29,8	47,0	52,6	50,5	50,1	34,6	21,2
Przędza bawełniana									
Wielka Brytania	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Francja	36,1	36,1	10,7	6,5	5,5	10,0	9,3	6,5	7,3
Niemcy*	10,7	10,1	8,9	4,4	4,4	4,4	5,3	5,8	5,5
Belgia	2,6	4,6	4,9	1,6	1,7	2,5	2,0	2,1	2,6
Holandia	1,2	1,1	1,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Austro-Węgry	6,6	6,5	7,2	3,0	4,4	6,2	5,6	5,6	5,6
USA	22,4	19,0	24,1	40,0	31,1	63,5	61,6	51,7	45,0
Wino									
Wielka Brytania	68,6	89,4	36,2	36,6	40,9	32,8	32,8	26,1	25,8
Francja	0,4	0,5	0,7	0,6	0,7	0,8	0,8	6,0	11,0
Niemcy*	39,3	62,9	47,6	53,1	41,3	37,6	24,8	27,3	22,1
Belgia	0,5	0,6	0,8	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Holandia	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Austro-Węgry	32,8	27,6	31,4	31,6	30,5	23,6	16,4	18,2	18,1
USA	35,7	30,0	34,9	40,0	81,7	77,1	77,0	81,5	69,0
Pszenica									
Wielka Brytania	1,8	2,3	1,8	2,3	2,7	1,7	0,7	0,0	0,0
Francja	0,7	1,1	1,1	1,1	0,1	1,0	0,7	1,5	0,9
Niemcy*	1,6	2,2	0,2	0,5	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
Belgia	0,0	2,5	1,7	2,2	2,4	1,6	2,1	1,5	0,0
Holandia	0,0	0,0	0,0	0,6	0,6	0,4	0,5	0,5	0,4
Austro-Węgry	2,7	1,0	1,2	3,1	1,2	0,5	0,4	0,8	0,5
USA	15,2	15,0	20,2	23,7	12,0	11,8	16,5	14,1	14,8
Żyto									
Wielka Brytania	2,8	3,2	2,8	3,4	4,0	2,9	1,6	0,0	0,0
Francja	1,1	1,7	1,0	0,4	3,0	0,2	0,0	0,0	0,3
Niemcy*	0,7	0,7	0,7	0,6	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0
Belgia	0,0	3,6	2,6	3,2	3,7	2,3	2,9	1,9	0,0
Holandia	0,0	0,1	0,0	0,8	1,0	0,7	0,7	0,8	0,7
Austro-Węgry	5,7	2,5	2,3	2,2	4,4	0,5	0,6	3,6	1,8
USA	15,0	15,0	15,0	23,8	14,5	18,3	18,8	21,5	13,1

* Do 1871 r. kraje Niemieckiego Związku Celnego (Deutscher Zollverein), od 1871 r. Cesarstwo Niemieckie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Lampe, *Bilateral Trade Flows in Europe, 1857-1875. A new dataset*, [w:] *Research in Economic History*, red. A. Field, G. Clark, W. Sundstrom, JAI Press, Bingley 2008, s. 135-140.

W przypadku Francji były to dopiero lata 50. XIX wieku. W podzielonych Niemczech unia celna (*Deutscher Zollverein*) zawarta w 1834 r. doprowadziła do zniesienia wewnętrznych barier między państwami niemieckimi, a taryfa celna została obniżona po 1850 r. W innych krajach europejskich (np. w Rosji) liberalną taryfę celną wprowadzono jeszcze później.

Tabela 2 prezentuje poziom stawek celnych na wybrane artykuły rolne (zboża) i przemysłowe w latach 1857-1873. Wielka Brytania, będąca liderem, stosowała najniższe cła na zboża i artykuły przemysłowe; najczęściej była to stawka 0%, wyjątek stanowiły stawki celne na wino (i inne wyroby spirytusowe), które – mimo że wysokie, sięgające w 1857 r. 69% – spadły w 1873 r. do 25,8%. W pozostałych analizowanych krajach europejskich w ciągu 15 lat wyraźnie obniżyły się stawki celne na artykuły przemysłowe, a cła na import zbóż zostały niemal całkowicie zniesione. Średnie stawki celne w Europie wyraźnie spadały, w latach 70. XIX wieku osiągając kilka procent. W Rosji i Hiszpanii na artykuły przemysłowe taryfa celna była ciągle wysoka i wynosiła 15-20%¹³.

Typowej dla Europy Zachodniej polityce wolnego handlu, z którą w parze szła obniżka bądź całkowite zniesienie barier celnych, towarzyszyła polityka protekcjonistyczna w wyrastającym na mocarstwo gospodarcze USA. Nie były rzadkością cła sięgające w niektórych okresach blisko 50%. Z jednej strony przemysł powstający w północnych stanach wymagał protekcji, a z drugiej producenci rolni na południu USA byli żywotnie zainteresowani prowadzeniem polityki liberalnej i eksportem wyrobów do Europy.

Sprzeczności interesów poszczególnych grup miały wpływ na prowadzenie chwiejnej, kompromisowej polityki, częstą zmianę taryf celnych oraz wydawanie i cofanie zakazów importu.

5. Bilateralne traktaty handlowe jako element rozwoju wolnej wymiany handlowej

Idea wolnego handlu zapożyczona z Anglii znalazła licznych gorliwych zwolenników na kontynencie europejskim. Proces liberalizacji trwał wiele lat i święcił triumfy w latach 60. XIX wieku.

Ważnym wydarzeniem był traktat handlowy z 23 stycznia 1860 r., znany jako układ angielsko-francuski lub układ Cobdena–Chevaliera. Przewidywał, że Wielka Brytania zniesie wszelkie cła od importowanych towarów francuskich, z wyjątkiem wina i brandy. Francja ze swej strony miała znieść zakaz importu brytyjskich tkanin i zmniejszyć cła na szeroki wachlarz brytyjskich towarów do maksymalnie 30% (w zasadzie średnie cło wynosiło 15%).

W latach 1861-1870 zawarto 120 traktatów handlowych, w których powszechnie zastosowano klauzulę największego uprzywilejowania. I tak Włochy podpisały 24

¹³P. Bairoch, wyd. cyt., s. 40.

traktaty bilateralne, Francja i Belgia po 19, Niemcy 18, Austria 14, Wielka Brytania 8¹⁴. Traktaty zliberalizowały wymianę między państwami, mimo że nie znosiły ceł¹⁵. W rezultacie za każdym razem, gdy wchodził w życie nowy traktat, następowała ogólna obniżka ceł. Przez ok. 10 lat Europa była bliższa pełnej wolności handlu niż kiedykolwiek później, aż do końca II wojny światowej. Rozwój transportu, budowa kolei, statków parowych, kanałów przyczyniły się do zmniejszenia kosztów i zwiększenia korzyści z handlu.

Traktaty miały wpływ na wzrost tempa obrotów w handlu międzynarodowym. Jak się szacuje, średni roczny wskaźnik wzrostu obrotów handlowych w latach 1785-1830 wynosił 1,37% na rok, w latach 1820-1840 – 2,81% na rok, w 1840-1860 – 4,84%, a w latach 1860-1870 osiągnął 5,53%/rok. W okresie 1800-1870 wartość obrotów w handlu światowym zwiększyła się ośmiokrotnie: z ok. 280 mln funtów sterlingów w 1800 r. do 380 mln w 1830, osiągając w 1850 r. 800 mln, a w 1870 r. już ponad 2,2 mld funtów szterlingów¹⁶.

Tabela 3. Charakterystyka obrotów handlowych dla wybranych krajów w latach 1865-1866

Kraj	Wartość obrotów (w mln talarów)	Flota handlowa		Długość linii kolejowych (w km)	Liczba mieszkańców
		Liczba statków	Nośność (w t)		
Wielka Brytania	2 500	28 787	5 852 473	24 621	29 935 404
Francja	1 600	15 259	1 008 084	14 908	38 067 094
Niemcy	1 400	6 489	1 331 651	14 455	36 585 600
Belgia	550	112	35 509	2 566	4 984 451
Holandia	480	2 303	538 676	1 049	3 552 665
Austria	400	3 266	310 401	6 305	35 292 547
Rosja	380	3 708	399 930	4 494	67 260 431
Włochy	250	15 767	707 788	4 840	24 368 787
Hiszpania	150	4 849	395 270	5 110	16 302 625

Źródło: opracowanie własne na podstawie: K. Scherzer, *Einige Mittheilungen über den Welthandel und die wichtigsten Weltverkehrsmittel*, „Geographisches Jahrbuch“ 1868, Band II, Justus Perthes, Gotha, s. 343, 344.

W 1860 r. udział 7 państw (Wielka Brytania, Francja, Niemiecki Związek Celny, Austro-Węgry, Holandia, Belgia i USA) w światowym eksporcie wynosił ok. 62%. W 1875 r. udział Europy i Ameryki Północnej w generowaniu tych obrotów wynosił ponad 80%¹⁷.

¹⁴ S. Schmidt, *1860-1914. Europa zwischen Liberalismus und Protektion. Seminararbeit*, GRIN Verlag, Norderstedt 2004, s. 8.

¹⁵ J. Cieplewski, I. Kostrowicka, Z. Landau, J. Tomaszewski, *Dzieje gospodarcze świata do roku 1980*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1985, s. 188.

¹⁶ J. Skodlarski, R. Matera, *Gospodarka światowa. Geneza i rozwój*, PWN, Warszawa 2004, s. 119.

¹⁷ P. Sidney, *The Europeanization of the international economy 1800-1870*, [w:] *Europe in the international economy 1500 to 2000*, red. D. Aldcroft, A. Sutcliffe, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 1999, s. 50-51.

Ujęte w tabeli 3 dane statystyczne obrazują wielkość obrotów handlowych dla wybranych krajów, a także informują o flocie, długości linii kolejowych i liczbie mieszkańców.

Pozycja Wielkiej Brytanii, z obrotami 2,5 mld talarów i udziałem w handlu światowym ponad 30%, była niepodważalna. W 1870 r. kraj ten wciąż kontrolował 25% obrotów. Brytyjczycy nie mieli poważniejszych konkurentów, choć udział Francji wynosił 10-11% obrotów, a Niemiec i USA w granicach 8-9%¹⁸.

Wraz ze wzrostem obrotów handlowych poszerzał się asortyment towarów biorących udział w wymianie. Handlowano surowcami (np. surowce rolne), wyrobami przemysłowymi, towarami kolonialnymi (kawa, herbata, cukier, kakao), jednocześnie zmieniając strukturę konsumpcji całych społeczeństw.

6. Rozwój gospodarczy na tle liberalizacji handlu

Przeobrażenia społeczno-gospodarcze w XIX wieku znalazły wyraz w miernikach wzrostu gospodarczego, np. w poziomie wytwarzanego Produktu Krajowego Brutto (PKB, ang. GDP), PKB *per capita*, udziału kraju w tworzeniu światowego PKB. Dla przykładu udział Niemiec w światowym PKB wzrósł z 3,9% w 1820 r. do 6,5% w 1870 r., aby w 1913 r. osiągnąć 8,7%¹⁹. W 1820 r. średni poziom PKB na jednego mieszkańca Hiszpanii i Niemiec stanowił ok. 60% PKB *per capita* Brytyjczyka. W 1850 r. PKB *per capita* Niemiec w odniesieniu do Wielkiej Brytanii nie uległ zmianom, a Hiszpania odnotowała spadek do 50%. Na rok przed wybuchem I wojny światowej PKB *per capita* Niemiec stanowiło już 75% PKB Wielkiej Brytanii; w tym czasie w prowadzącej protekcjonistyczną politykę Hiszpanii było to zaledwie 45%²⁰. Zmiany wielkości PKB *per capita* dla Niemiec na tle Wielkiej Brytanii, Francji i Hiszpanii na przestrzeni wieków przedstawia rysunek 1.

Z ekonomicznego punktu widzenia industrializacja była ważnym etapem, w którym dokonał się start (*take-off*) do samopodtrzymującego się wzrostu ekonomicznego i społecznego. W Anglii faza ta wystąpiła w 1780 r., we Francji w 1830 r., w USA w 1840, w Niemczech w 1850, Meksyku w 1930, w Chinach w 1950 r.²¹

Pouczającym przykładem jest rozwój gospodarki Niemiec, znajdujący naukowe wyjaśnienie w modelu „luki technologicznej”. Podstawowym źródłem tworzenia się luk technologicznych było nierównomierne rozłożenie potencjału technologicznego zarówno w skali krajów, jak i firm, gałęzi. Różnice tworzą klasyczne zjawisko przywództwa i opóźnienia technologicznego, prowadząc do powstawania strumieni handlu między państwami. Handel był możliwy choćby z dwóch powodów: uruchomie-

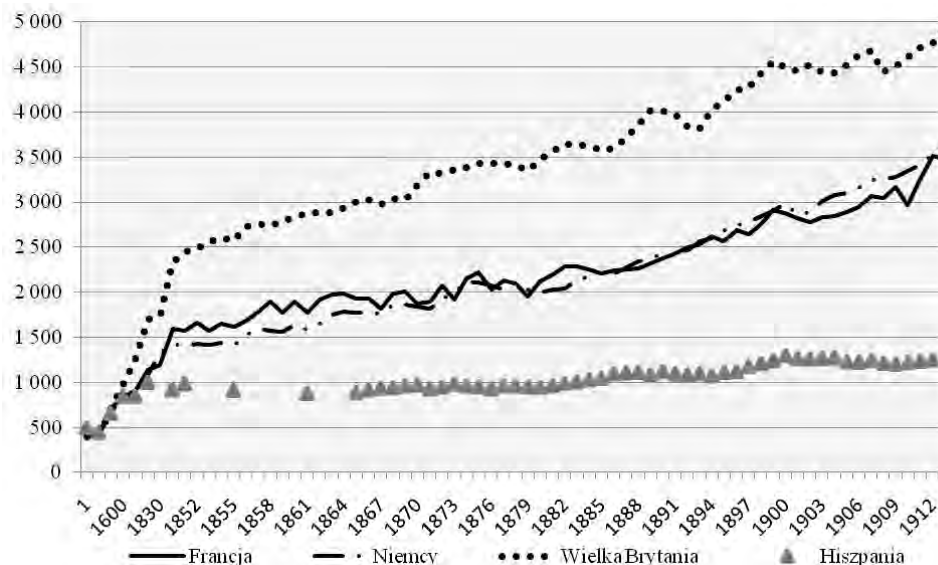
¹⁸ S.B. Clough, R.T. Rapp, *European Economic History. The Economic Development of Western Civilization*, McGraw-Hill, New York 1968, s. 338.

¹⁹ A. Maddison, *The World Economy...*, s. 641.

²⁰ A. Maddison, *Monitoring of the World Economy 1820-1992*, Paris 1995, s. 194-195.

²¹ W.W. Rostow, *The world economy, History and Prospect*, MacMillan, London 1978, s. 51; Ramos J., *Trade unions in the "South" in the era of globalization*, „Cepal Review”, 10 VIII 2010, s. 107.

nia eksportu przez innowatora (Wielka Brytania), który daje mu czasowy monopol i rentę ekonomiczną, oraz czynnika czasu wymaganego dla zmiany innowacyjnej przez innowatora i jej implementacji przez imitatora (Niemcy).

Rys. 1. PKB *per capita* w wybranych krajach europejskich (1-1914 r.) w USD (siła nabywcza z 1990 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Maddison, *Historical Statistics for the World Economy: 1-2003 AD*, www.sais-jhu.edu/library/subjectguides/stats.htm, 2.11.2010.

Jak podaje M.V. Posner²², powstanie i likwidacja luki technologicznej ma związek z procesem uczenia się. Przykładem może być proces uczenia się przez działanie, tzw. *learning by doing* – powtarzanie tego, co wprowadzili inni. Innym punktem odniesienia są wydatki ponoszone na uczenie się oraz uruchamianie nowych procesów i technologii poprzez tzw. *learning to learn*. Dotyczyło to budowy silnych fundamentów gospodarki Niemiec.

7. Podsumowanie

Handel międzynarodowy wywoływał przemiany w strukturze produkcji krajowej, a modyfikacje struktury eksportu i importu poszczególnych krajów były wyrazem przekształceń w układzie korzyści komparatywnych, warunkujących obroty ze światem zewnętrznym. Bieżący strumień zmian technologicznych wpływał na obniżenie

²²M.V. Posner, *International Trade and Technical Change*, „Oxford Economic Papers” 1961, vol. 13.

kosztów transportu i łączności, rozszerzając zasięg wymiany międzynarodowej, w której ramach kraj rozwinięty mógł dodatkowo wykorzystywać przewagę komparatywną.

Wolny handel umożliwiał urealnienie koncepcji pełnej specjalizacji międzygałęziowej, polegającej na równoczesnym podnoszeniu efektywności w sferze produkcji oraz w sferze konsumpcji w każdym z krajów – uczestników wymiany. Swobodna wymiana handlowa determinowała wzrost konkurencyjności, prowadząc do kontroli kosztów wytwarzania, stymulowania ekspansji inwestycji kapitałowych, konieczności wzrostu stopy inwestycji technologicznych. Wzmoczona wymiana międzynarodowa miała wpływ na obniżanie cen światowych, obniżanie cen na rynkach wewnętrznych oraz obniżanie poziomu inflacji.

Handel, będąc kluczowym czynnikiem tempa wzrostu produktu narodowego i wzrostu wydajności pracy, stał się nieodzownym elementem rozwoju gospodarczego, procesów globalizacyjnych, tworzenia gospodarki światowej, ale jednocześnie pogłębiał podział świata na bogate, uprzemysłowione państwa i obszary dostarczające surowce (w tym posiadłości kolonialne). Mimo wymiernych korzyści handel międzynarodowy uzależniony był od działań politycznych. W latach 70. XIX wieku, w obliczu mało znanych kryzysów ekonomicznych (1873), lokalnych wojen i obawy o utratę znaczenia własnego przemysłu, wiele krajów zdecydowało się wrócić na ścieżkę polityki protekcjonistycznej.

Literatura

- Bairoch P., *Economics and World History – Myths and Paradoxes*, Wheateheaf, Brighton 1993.
- Cameron R., Neal L., *Historia gospodarcza świata. Od neolitu do czasów najnowszych*, Książka i Wiedza, Warszawa 2004.
- Cieplewski J., Kostrowicka I., Landau Z., Tomaszewski J., *Dzieje gospodarcze świata do roku 1980*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1985.
- Clough S.B., Rapp R.T., *European Economic History. The Economic Development of Western Civilization*, McGraw-Hill, New York 1968.
- Heckscher E., *The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income*, „*Ekonomisk Tidskrift*” 1919, vol. 21.
- Kuliszer J., *Powszechna historia gospodarcza średniowiecza i czasów nowożytnych*, t. II, Książka i Wiedza, Warszawa 1961.
- Kuznets S., *Wzrost gospodarczy narodów. Produkt, struktura*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1976.
- Lampe M., *Bilateral Trade Flows in Europe, 1857-1875. A new dataset*, [w:] *Research in Economic History*, red. A. Field, G. Clark, W. Sundstrom, JAI Press, Bingley 2008.
- Maddison A., *Historical Statistics for the World Economy: 1-2003 AD*, www.sais-jhu.edu/library/subjectguides/stats.htm, 2.11.2010.
- Maddison A., *Monitoring of the World Economy 1820-1992*, Paris 1995.
- Maddison A., *The Contours of the world economy, 1-2030 AD: essays in macro-economic history. Essays in Macro-Economic History*, Oxford University Press, Oxford 2007.

- Maddison A., *The World Economy: a Millennial Perspective*, OECD Publishing, 2006.
- Mathias P., Pollard S., *The Cambridge economic history of Europe*, vol. VIII, *The Industrial Economics: The Development of Economic and Social Policies*, Cambridge University Press 1989.
- Mckee S., *Papers on Public Credit*, Commerce and Finance, Columbia University Press, New York 1934.
- Ohlin B., *Interregional and International Trade*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1933.
- Posner M.V., *International Trade and Technical Change*, „Oxford Economic Papers” 1961, vol. 13.
- Ramos J., *Trade unions in the “South” in the era of globalization*, „Cepal Review”, 10 VIII 2010.
- Ricardo D., *Zasady ekonomii politycznej i opodatkowania*, PWN, Warszawa 1957.
- Rostow W.W., *The world economy, History and Prospect*, MacMillan, London 1978.
- Rynarzewski T., Zielińska-Głębocka A., *Międzynarodowe stosunki gospodarcze. Teoria wymiany i polityki handlu międzynarodowego*, PWN, Warszawa 2006.
- Scherzer K., *Einige Mittheilungen über den Welthandel und die wichtigsten Weltverkehrsmittel*, „Geographisches Jahrbuch“ 1868, Band II, Justus Perthes, Gotha.
- Schmidt S., *1860-1914. Europa zwischen Liberalismus und Protektion. Seminararbeit*, GRIN Verlag, Norderstedt 2004.
- Sidney P., *The Europeanization of the international economy 1800-1870*, [w:] *Europe in the international economy 1500 to 2000*, red. D. Aldcroft, A. Sutcliffe, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 1999.
- Skodlarski J., Matera R., *Gospodarka światowa. Geneza i rozwój*, PWN, Warszawa 2004.
- Smith A., *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, PWN, Warszawa 2008.
- Stiglitz J., Charlton A., *Fair Trade: Agenda für einen gerechten Welthandel*, Murmann Verlag, Hamburg 2006.
- Wahl P.T., Flejterski S., *Ekonomia globalna. Synteza*, Difin, Warszawa 2003.
- Weibel P., *Free Trade ist nicht Fair Trade*, [w:] Ch. Eigner, P. Weibel, *Un/fair trade: die Kunst der Gerechtigkeit*, Springer, Wien – New York 2008.

ECONOMIC RATIONALE OF FREE TRADE POLICY IN AN EARLY DEVELOPMENT OF CAPITALISM

Summary: In the nineteenth century, as a result of the industrial revolution, the successive waves of industrialization and the development of capitalist economic policies of many countries were substantially altered. The first half of the century was dominated by protectionism, in the middle of the century the policy of free trade was popular, and in the seventies protectionism returned. The author presents the economic foundations of the idea of free trade, the development of economic thought, examines the impact of international trade on economic development of capitalist states. Presenting the stages of the development of trade in the nineteenth century, using various statistical data the author tries to explain the benefits and costs arising from free trade, considering the economic arguments for protectionist policies.